

PEDAQOGİKA

LALƏ MİKAYILZADƏ AĞA QIZI
AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu,
aparıcı elmi işçi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan, Bakı
lala-mak70@mail.ru

MÜASİR İRAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ YENİ NƏZƏRİ YANAŞMALAR

Xülasə

Məqalədə XX əsr müasir İran bədii nəsrindən bəhs olunur. O dövürdə XX əsr ədəbiyyatını müasir ədəbiyyat və orada baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər öz xarakter və miqyasına görə “inqilabi” adlandırılırdı.

Əlbətdə ki, bu dəyişikliklərin kökləri, müəyyən dərəcədə XIX əsr (xüsusi ilə ikinci yarısı ilə) fars poyeziya və bədii nəsrinin inkişaf tendensiyaları ilə bağlı idi.

Məqalədə XX əsr müasir İran ədəbiyyatında baş verən inqilabi dəyişikliklərin poyeziya və bədii nəsrə təsiri təhlili edilir və poyeziya və bədii nəsrinin inkişaf tendensiyaları araşdırılır.

Açar sözlər: bədii nəsr, poyeziya, ədəbiyyat, mədəni həyat, Avropa ədəbiyyatı, janr formaları, sənətkarlar

İran XX əsrdə ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatına birbaşa təsir edən taleyüklü proseslər yaşadı. Əsrin əvvəllərində baş verən İran Məşrutə İnqilabı (1905-1911) cəmiyyətin həyatında bir sıra mühüm dəyişikliklərə səbəb olan güclü hərəkətverici bir qüvvəyə çevrildi. İnqilabın təsiri ilə mədəniyyət və ədəbiyyatda da bu dəyişikliklər özünü büruzə verməyə başladı. Məhz bu dövrdə yazıçı və şairlərin yaradıcılığındakı yeni axtarışlar sayəsində ədəbiyyat saray ədəbiyyatının dar çərçivəsindən kənara çıxaraq geniş xalq kütlələrinin sərəvətinə çevrildi. Fərqli, təzə ədəbi formaların meydana gəlməsi və inkişafı, mövcud reallığı əks etdirməyə qadir olan yeni mövzuların yaranması da xeyli dərəcədə baş verən inqilabi dəyişikliklərin nəticəsi idi. İran nasirləri XX əsr ədəbiyyatını müasir ədəbiyyat və orada baş verən əhəmiyyətli dəyişiklikləri isə öz xarakter və miqyasına görə “inqilabi” adlandırıldılar. Əlbətdə ki, bu dəyişikliklərin kökləri, müəyyən dərəcədə XIX əsr (xüsusi ilə ikinci yarısı ilə) fars poyeziya və bədii nəsrinin inkişaf tendensiyaları ilə bağlı idi [3, s.125].

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsr ədəbiyyatında baş verən bu inqilabi dəyişikliklər poyeziya və bədii nəsrdə eyni xarakterə malik deyildi. Poyeziya, əsasən orta əsr ənənələrini (əruz, qəsidə, qəsəl, rubai və s. formaları) saxlamaqla yanaşı, bu ənənələri pozan “şeyir nou” (yeni şeyir, yeni poeziya) nümunələrinin cucətiləri artıq görünməkdə idi. Amma müasir bədii nəsrə isə vəziyyət poyeziyadan təməmilə fərqli idi. Nəsrə baş verən və o dövr müasir ədibləri təəcübləndirən, çaşdıran bu dəyişiklikləri, mübaligəsiz desək, bir möcüzə adlandırmaq olardı. Bu dövrdə nasirlərə tanış olmayan, ancaq onlara çox vacib olan bir ədəbiyyat böyük sürətlə yaradılırdı. Qısa müddətdə, demək olar ki, özünün bütün janr formalarında (novella, hekayə, roman və s.) yeni tip bədii nəsr yetişirdi. Təbii ki, qərbi Avropa ədəbiyyatının təcrübəsi mənimsənilir və ondan geniş şəkildə istifadə olunurdu. Əlbəttə ki, bu İranda o dövrdə qərbi Avropa ölkələri ilə olan iqtisadi və mədəni əlaqələrinin məntiqi nəticəsi kimi müəyyənləşirdi. Amma nəsrə baş verən bu yeniləşmə prosesini (tacəddot), heç də tək bununla izah etmək düzgün olmazdı. Nəzərə almaq lazımdır ki, poyeziya və nəsrəki dəyişikliklər ilk növbədə İranda baş verir və dövlətin ictimai – siyasi həyatının süətli inkişafı ilə bağlı idi. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu səbəbdən o dövrün nəsr sosial mövzulara daha çox diqqət ayırırdı. 20-ci əsrin əvvəllərində fars ədəbiyyatında əhəmiyyətli dəyişikliklər nəsr janrlarının banilərini özləri tərəfindən müasir İranda ədəbi nəsrinin inkişafında keyfiyyət sıçrayışı kimi qiymətləndirildi [4, s.37].

Fars nəsrinin inkişafı ədəbiyyatı həyatı mövzulara xeyli yaxınlaşdırdı və onun daxilində realist meyillərin daha intensiv püxtələşməsinə töhfə verdi. Lakin bu, mürəkkəb və qeyri-bərabər proses idi. Bir çox yazıçıların yolu fərqli qütblərin qarşılıqlı təsiri ilə yadda qalıb. Bunlardan biri də milli adət-ənənələr, folklorun təsiri, maarifçilik dövrü ədəbiyyatı və sairəni misal göstərmək olar. Digər tərəfdən isə Qərbin getdikcə dərinləşən və rəngarəng olan ədəbiyyatının təsiri, eyni zamanda İran nasirlərinin müxtəlif janr formalarına yiyələndiyi Qərbi Avropa ədəbiyyatının təcrübəsidir.

20-ci əsrin fars ədəbiyyatı son dərəcə qısa müddət ərzində müasir və müasir dövr Avropa ədəbiyyatının demək olar ki, bütün əsas inkişaf mərhələlərini təkrarladı: sentimentalizm, romantizm və realizmdən tutmuş modernizmin müxtəlif təzahürlərinə qədər. Təsədüfi deyil ki, müasir fars romanını təhlil edərkən Qərbi Avropa və Amerika yazıçılarının əsərləri ilə tipoloji analogiyalar qurmaq olar [5, s.88]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, çağdaş İran nasirlərinin sənətkarlığının mənşəyi təkcə Qərbi Avropa nəsr ədəbiyyatının dərk edilməsində deyil, həm də Şərqi klassik ədəbiyyatına xas olan estetik imkanlardan səmərəli istifadə edilməsindədir. Həmçinin ədəbi proses müasir sənətkarlar və ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri tərəfindən təkcə ən yaxşı nümunələri izləmək deyil, həm də öz fərdi yaradıcılığında yeniliyə, orijinallığa can atmaq kimi başa düşülür.

XIX əsrin ikinci yarısına nəzər saldıqda görmək olar ki, Qərbi Avropa və Rusiya ilə intensiv əlaqələrin təsiri nəticəsində İranda sırf milli mədəni dəyərlərə

maraq bir qədər azaldı. Yazı ənənəsində poeziyadan daha zəif köklərə malik olan nəsr səltənətinə maarifçilik daha asan nüfuz etdi və xüsusilə də, didaktik nəsr İran maarifçilərində öz qızgın pərəstişkarlarını tapdı. Nəticədə ədəbiyyatda sinkretik xarakterli əsərlər yaranmağa başladı. Beləliklə, XIX əsrin sonlarında işıq üzü görən cənublu Azərbaycan ədibinin Zeyn əl-Abidin Marağayinin “İbrahim Bəyin səyahətnaməsi” romanı yarandı.

Yaxın və Orta Şərqi digər ölkələrində olduğu kimi, İranda da savadsızlığın ardan qaldırılması ilə dastan və digər povest janrları tərcümə edilmiş romanlarla əvəz olunur. Tərcümə üçün əyləncə prinsipinə cavab verən əsərlər seçilirdi: “Qraf Monte-Kristo”, “Üç muşketyor” və Dumanın “Kraliça Marqo”, Defonun “Robinzon Kruzo”, Jül Vernin romanları və macəra romanları. Əyləncə naminə tərcüməçilər mətnin düzgünlüyünü və dəqiqliyini qurban verirdilər: hadisələr cəsarətlə Şərq ölkələrində cərəyan etdi, personajlara İran adları verdilər və tərcümələrinə çoxlu sayda fars atalar sözləri, məcazi mənalı sözlər, məsəllər və söz oyunları daxil etdilər, eyni zamanda da möhtəşəm zəka nümayiş etdirdilər. Tərcümə edilmiş romanlar, ənənəvi fars pikaresk romanları və dastanları oxuculara asanlıqla yol tapırdı [5, s.72].

Sosial fikirdə tənqidi prinsipin güclənməsi kontekstində təkcə problematika baxımından deyil, həm də mövzu, süjet situasiyaları, şərq ölkəsinin həyatının koloritini çatdıran obrazlar baxımından yaxın olan əsərlərə ehtiyac yaranırdı.

Nəsrdə səyahət gündəliyi (səfər-namə), ictimai romanlar, dialoq şəklində maarifləndirici hekayələr, pyeslər, müxtəlif formalarda publisistika, bədii ədəbiyyat elementləri olan elmi-kütləvi kitablar kimi janr formaları təsdiqini tapmışdır.

Şərq mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə təmasda formalaşan İran bədii nəsrinə və maarifçiliyi öz növbəsində yeni tipli ədəbiyyatın formalaşmasına da güclü təkan verdi. Beləliklə, 19-cu əsrdə İran publisistikasının da inkişafı, şübhəsiz ki, yeni bədii ədəbiyyatın meydana çıxmasında və 20-ci əsrin əvvəllərində onun sonrakı sürətlə çiçəklənməsində böyük rol oynamışdır.

Müasir dövr ədibləri global mədəni inkişaf prosesində iştirak etməyə məcbur etdi. 20-ci əsrdə İran nəsrinə müasir Şərq və Qərb nəsrinə ilə qarşılıqlı əlaqədə olmağa başladı. Fars ədəbiyyatı, son dərəcə qısa müddət ərzində Şərq və müasir Avropa ədəbiyyatının demək olar ki, bütün əsas inkişaf mərhələlərini təkrarladı: sentimentalizm, romantizm və realizmdən tutmuş modernizmin müxtəlif təzahürlərinə qədər.

1940-cı illərdə ölkənin ictimai-siyasi vəziyyətindəki dəyişikliklər, mədəniyyətində demokratik meyillərin güclənməsi fars nəsrinə də öz təsirini göstərmişdir. İran yazıçıları hələ əsrin əvvəllərindən belə Azərbaycan ədibləri Nizami Gəncəvinin (1141-1203), Məhəmməd Füzulinin (1494-1556), Molla Pənah Vaqifin (1717-1797), Qasım bəy Zakirin (1784-1857), Mirzə Ələkbər Sabirin (1862-1911), Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932), Mirzə Fətəli Axundzadənin (1812-1878), Süleyman Sani Axundovun (1875-1939), Abdulla Şaiqin (1881-1959), Əliəğa Vahidin (1895-1965), Səməd Vurğunun (1906-1956), Süleyman Rüstəmin (1906-

1989), Məmməd Rahimin (1907-1977), Rəsul Rzanın (1910-1981), Mirvarid Dilbazinin (1912-2001), Nəbi Xəzrinin (1924- 2007), Bəxtiyar Vahabzadənin (1925-2006), Məmməd Arazın (1933-2004) və başqalarının əsərlərindən çox təsirlənmişlər. İran bədii nəsrinin demək olar ki, bütün tanınmış şair və yazıçıları bu qələm sahiblərinin dəyərli əsərlərindən bəhrələnmiş, onlara təzmin, bənzətmə, nəzirələr və cavab yazmışlar. Bu sənətkarların yaradıcılıqları onlar üçün tükənməz ilham mənbəyi və sözün əsl mənasında bir məktəb olmuşdur.

Müasir İran bədii nəsrinin təşəkkül və inkişafında öz layiqli töhfələrini verən nasirlərin yaradıcılığına nəzər saldıqda bu dövrdə İran nasirləri tənqidi realizmi aparıcı yaradıcılıq metoduna çevirməklə yanaşı, eyni zamanda Şərqi və Qərbi Avropa, ədəbiyyatının təsiri ilə ədəbi səhnəyə modernizm, avanqard, magik realizm və sairni də öz yaradıcılıqlarında əsas tendensiyaya çevirmişdilər. İranın öz ictimai-siyasi strukturlarının dağıldığı son onilliklərdə ictimai şüur formalarının əsaslı şəkildə dəyişməsi prosesləri ədəbiyyatda da öz əksini tapdı. Bu, istər-istəməz nəsrin problemlərinə deyil, həm də onun estetik mahiyyətinə də təsir edir. O dövrün müasir İran bədii nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən Tağı Modərresi, Nadir İbrahimi, Ehsan Təbəri, Bəhram Sadiqi, Qulamhüseyn Sədi, Hüşəng Gülşiri, Səid Məhəmməd Hicazi, Bəhram Şolevar və başqalarının adlarını çəkmək olar [1, s.43].

O dövrün görkəmli yazıçıları klassik ədəbiyyatın və folklorun böyük ənənələrinə sadıq qalaraq, Şərqi və Qərbi ədəbiyyatının ən yaxşı nailiyyətlərini mənimsəyərək, zamana daha uyğun olan yeni bədii ifadə vasitələri axtarıqlarını davam etdirirdilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir fars nəsrinin və xüsusən də roman janrının inkişafı, onun formalarının rəngarəngliyi, realizm və modernizm üsullarının əlaqəsi müasir fars ədəbiyyatı tədqiqatçıları qarşısında ən mühüm problemlər qoyur. Əlbəttə ki, bütün bunların həlli ciddi elmi yanaşma, sürətlə inkişaf edən fars nəsi ilə bağlı bütün tədqiqat və faktların sistemləşdirilməsini tələb edir.

New Theoretical Approaches in Modern Iranian Prose

Summary

The article discusses the modern Iranian prose of the 20th century. At that time, the literature of the 20th century was called modern literature and the significant changes that took place in it were called “revolutionary” due to their character and scale. Of course, the roots of these changes were, to a certain extent, connected with the development trends of Persian poetry and prose of the 19th century (especially the second half). The article analyzes the impact of the revolutionary changes that took place in modern Iranian literature of the 20th century on poetry and prose, and examines the development trends of poetry and prose.

Key words: literary prose, poetry, literature, cultural life, European literature, genre forms, researchers

Новые теоретические подходы в современной иранской художественной литературе

Резюме

В статье рассматривается современная иранская литературная проза XX века. В то время литература XX века называлась современной, а существенные изменения, произошедшие в ней, в силу своего характера и масштаба, были названы «революционными». Конечно, корни этих изменений в определенной степени были связаны с тенденциями развития персидской поэзии и литературной прозы XIX века (особенно второй половины). В статье анализируется влияние революционных изменений, произошедших в современной иранской литературе XX века, на поэзию и литературную прозу, а также рассматриваются тенденции развития этих жанров.

Ключевые слова: Литературная проза, поэзия, литература, культурная жизнь, европейская литература, жанровые формы, исследователи

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. How Modern Persian Poetry Got Modern A Review of Ahmad Karimi-Nakkaks 1990.
2. İbrahimov, M. Dəli Domrul. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1965, 17 aprel.
3. История персидской литературы XIX-XX веков. — М.: И89 Издательская
4. Рахими М. и др. Поучительные рассказы иранских писателей.- М.: Вече,
5. Современная иранская проза. Антология иранского рассказа в 2 томах. – СПб.: Петербургское Востоковедение. - 2010, 336 с.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 8.08.2025

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.10.2025

**Reysi: Dosent Sevil Hummətova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**